

Morteza Motahari

ISLAM I ZAHTJEVI VREMENA

Tekst kojeg donosimo jedan je od govora istaknutog iranskog filozofa i teologa, šehida Morteze Motehharija, izrečenih u okviru ciklusa predavanja koja je na naslovljenu temu održavao na Teheranskom univerzitetu. Ova predavanja nakon Motehharijeve smrti sakupljena su u jedinstvenu knjigu pod naslovom “Islam wa moqteziyyate zaman” (Islam i zahtjevi vremena).

Pitanje odnosa islama i zahtjeva vremena jeste najvažnije društveno pitanje pred muslimanskim intelektualcima našeg doba, koji u kvalitativnom smislu predstavljaju krem društva, a i po brojnosti su, nasreću, značajna grupacija.

Dva neizbježna pitanja polažu na pleća ove grupe tešku odgovornost i složenu zadaću. Jedno jeste nužnost ispravnog razumijevanja istinskog islama kao društvene filozofije, božanske ideologije, intelektualnog izgraditelja i svestranog vjerovanja koje osigurava sreću ljudskom rodu. Drugo jeste upoznavanje odnosa između islamskog Vjerozakona i zahtjeva vremena, te razlučivanje realiteta proisteklih iz znanstvenog i tehnološkog razvoja od destruktivnih pojmova i faktora izopačenja i nazatka.

Za brod koji želi oploviti oceane i posjetiti različite kontinente neophodno je posjedovanje kompasa kojim se usmjerava i postojanog

sidra kojim se štiti od plime i oseke. Također, brod obavezno mora u svakom trenutku poznavati svoj položaj i kurs kojim plovi. I mi, da bismo ploveći plahovitim morem života stigli u luku kojoj život cilja, moramo islam držati svojim usmjeriteljem na tom putu i postojanim sidrom koje nas štiti od plime i oseke i spašava od utapanja, a sve to moguće je uzevši u obzir osobene uvjete vremena i postaja koje nam stoje na putu i koje redom treba doseći i proći na putu do odredišta.

S gledišta intelektualaca, ovdje ne postoji nerješivi problem. Moguće je da izgled enigme ovom pitanju daje samo nepoznavanje zbilje islama i nerazlučivanje između faktora razvoja u našem dobu i destruktivnih faktora koji leže u samoj ljudskoj prirodi. Ljudi i društveni slojevi su ti koji ovom pitanju pristupaju kao nerješivoj zagonetki i proturječju, te smatraju da su islam i zahtjevi vremena dvije oprečne i nespojive stvari između kojih se obavezno mora odabrati samo jedna. Dakle, mora se, ili okrenuti islamu i islamskom naučavanju, susprežući se od svega novog, odnosno pokušavajući zaustaviti kretanje vremena, ili se mora sasvim predati zahtjevima vremena, držeći islam za nešto što pripada prošlosti i što treba pohraniti u muzej. Naš tekst osvrnuće se na ovakve stavove.

Njihov argument je taj da islam, zbog toga što jeste religija, a posebno posljednja religija koja ima vječne principe, mora zauvijek ostati onakav kakav je izgledao u svom početku. Islam je, dakle, postojana i nepromjenljiva pojava, dok je vrijeme po svojoj prirodi promjenljivo i prolazno. Vrijeme ima različite zakone i svakog dana stvara novu situaciju i nove uvjete koji su drukčiji od prethodnih. Kako je onda moguće da se nešto što je u svojoj biti stabilno i nepromjenljivo uskladi s onim što je po prirodi promjenljivo i prolazno? Kako stubovi za struju ili telefon koji su posađeni pored puta mogu da se usklade s automobilima koji su u pokretu i koji svakog trena mijenjaju svoj položaj?! Da li je moguće da odjeća koja je skrojena za dvogodišnje dijete pristaje sada već odraslom dvadesetogodišnjaku, jer odjeća ostaje uvijek iste veličine, a tijelo djeteta se razvija i raste iz mjeseca u mjesec i iz godine u godinu?

Treba prihvatiti da se radi o složenom pitanju koje nije lahko riješiti. Pitanje je to koje podsjeća na problem koji se u filozofiji postavlja kao “odnos promjenljivog i postojanog” ili “stvorenog i vječnog”. Kod filozofa, problem se javlja otuda što uzrok promjenljivog mora biti

promjenljivo, a uzrok postojanog mora biti postojano, kao što i uzrok stvorenog mora biti stvoreno, a uzrok vječnog, vječno. Kako se onda sve ovosvjetske promjenljivosti i nepostojanosti u konačnom svode na nepromjenljivo ishodište? Filozofi otkrivaju princip "koji je s jedne strane promjenljiv i nepostojan, a s druge strane nepromjenljiv i vječan, te vjeruju da je on ono što veže promjenljivosti i varljivost za prapočetnu i savršenu bit.

U svijesti se prirodno odmah javlja pitanje da li i u problemu odnosa islama i zahtjeva vremena, što je svakako jedno društveno pitanje, postoji ovakva veza? Ako postoji kakva je ta veza i od čega se sastoji?

Činjenica je da je u argumentima za nemogućnost usklađenja islama sa zahtjevima vremena često prisutna svojevrсна zabluda vezana i za poimanje islama i za poimanje zahtjeva vremena. Što se tiče islama, zabluda je pretpostavka da vječni zakoni islama, koji jesu izričiti, nisu spojivi sa elastičnošću islamskog zakonodavstva. Izvanredna sklonost islamske juristike (fiqh) da pruži odgovor na potrebe svake epohe začuđuje posmatrača. Ne iskrsavaju samo u našem dobu nova pitanja. Od pojave islama do šestog i sedmog stoljeća, dok je islamska civilizacija još bila u razvitku, islamski fiqh je samostalno obavljao svoju osjetljivu zadaću. Posljednjih stoljeća, zbog neobazrivosti dužnosnika islama s jedne i strahopoštovanja spram Zapada, s druge strane, stvorila se predrasuda da islamski zakoni ne odgovaraju novom dobu.

Što se tiče zahtjeva vremena, zabluda leži u tome što se drži da je specifičnost vremena to da ono odbacuje baš sve staro, pa čak i istine na kojima počiva svijet. Međutim, ono što vremenom stari jeste materija i materijalne tvorevine. Neka zgrada, biljka, životinja ili čovjek osuđeni su na starenje i propadanje. Međutim, zbilje na kojima svijet počiva su postojane i nepromjenljive. Da li su Pitagorine tablice, iako su stare već dvije hiljade godina, zastarjele?! Da li je Sa'dijev izriječ: "Svi su ljudi dijelovi jednog tijela", s obzirom da je star već sedam stotina godina, prevaziđen i neprihvatljiv?! Da li su pravda, čovječnost, odanost i dobrotu, samo zato što se o njima već hiljadama godina govori, već izlizane teme?! Uopće, govoriti o tome kako Pitagorine tablice žive dvije hiljade ili Sa'dijevo kazivanje sedam stotina godina, pogrešno je. Ovdje se radi o vječnim, prapočetnim istinama, a oni su bili oni koji su nam ih prepričali.

Također, govori se kako zakoni koji se primjenjuju u doba električne energije, aviona i kosmičkih brodova ne mogu biti isti oni zakoni iz doba naftnih lampi i jahanja na konju ili magarcu. Odgovor je kako nema sumnje da se u doba električne energije i aviona javljaju pitanja kojih prije nije bilo, pitanja na koja se mora pružiti odgovor, ali činjenica da se električna energija koristi umjesto naftne lampe i da se ljudi umjesto magarcem koriste avionom ne znači da neizostavno i odmah moraju biti izmijenjeni i kupoprodajni zakoni, krivično pravo, propisi o zastupanju ili polaganje zaloge. To što su nekad roditelji, djeca i supružnici jahali na magarcu, a očevi, majke, djeca, muževi i supruge našeg doba lete avionom, ne znači da u našem dobu moraju u potpunosti biti izmijenjena prava roditelja spram svoje djece, prava djece spram roditelja ili prava supružnika.

Islam je put, a ne odredište niti zastajalište. Sam islam sebe naziva Pravim putem (Sirati musteqim). Pogrešno je reći da, zato što su postaje izmijenjene, i put mora da se mijenja. U svakom smislenom pokretu postoje dva temeljna elementa: element promjene situacije, što se neprekidno dešava, i element postojanosti puta i pravac pokreta.

Drugo, da li je islam jedina ideologija, društvena filozofija, usmjeritelj puta, pokreta i razvoja koji sebe smatra vječnim?! Zar socijalna učenja koja više od svega govore o principu promjenljivosti, držeći svaku pojavu nepostojanom, ne drže vlastito učenje nepromjenljivim i postojanim?! Znamo da je marksistički svjetonazor utemeljen na principu promjenljivosti i nepostojanosti prirode. Međutim, marksisti nikada neće marksizam držati zastarjelim i nečim što pripada prošlosti. Nikada neće reći da je, pošto je i Karl Marks nekada bio mlad, potom ostario i naposljetku umro, i marksizam osuđen na starenje i smrt. Suprotno tome, oni marksizam smatraju čeličnim principom koji ne može propasti. Lenjin o marksizmu kaže: "Vi ne možete odbaciti niti jednu od temeljnih postavki marksizma, čak niti jedan postotak marksističke filozofije, a da ne negirate time njegovu zbilju i da ne padnete u naručje lažljive i nazadne buržoazije. Marksova filozofija je čvrsta poput čelika."

Zašto? Da li se u svijetu dešavaju izuzeci? Ili ne dešavaju, jer marksizam tvrdi da on nije društvena pojava, nego filozofija, i to filozofija koja je, prema vlastitim tvrdnjama, spoznala istinske zakone ljudskog življenja.

Izvjesno je da marksizam ne može isključivo za sebe tvrditi ovakvo nešto. Svaka društvena filozofija tvrdi za sebe isto i nastoji to dokazati. Nijedno društveno učenje ne može biti osuđeno na propast i nestanak samo zbog datuma njegovog rođenja.

Stoga, ako želimo rasuđivati o islamu i zahtjevima vremena, jedini put jeste taj da se upoznamo s islamskim učenjem i shvatimo samu suštinu zakona islama, da proučimo osobene zakone islamskog zakonodavstva, e da bi tek onda postalo jasno da li je islam namijenjen nekom posebnom stoljeću ili je nadvremenski i ima za cilj stalno vođenje i upućivanje čovječanstva ka razvitku.

Svakako, skrenut ćemo pažnju i na to da postoji jedna teorija o historiji koja se može nazvati historijskim materijalizmom, a prema kojoj je historija u svojoj suštini sasvim nalik bilo kom materijalnom biću. Snaga koja pokreće motor historije nije ništa nego ekonomski odnosi u društvu, a svi drugi aspekti društvenog života poput kulture, religije, sudstva ili morala promjenljivi su i ovisе o ekonomskim odnosima. Predstavljaju nadgradnju kojoj prethodi ekonomska baza. Prirodno je da se tada promjenom proizvodnih i ekonomskih odnosa neizbježno mijenjaju i ostali aspekti života. Kada bi ove teorije bile tačne, unapređenjem proizvodnih sredstava i ekonomskih odnosa moralo bi se obavezno i neizbježno mijenjati i sve ostalo.

Sada nije prilika za kritiku ove teorije, pošto to zahtijeva jednu širu raspravu. Recimo samo toliko da ova teorija nije uspjela ispravno pojasniti historiju, niti je uspjela dobiti potvrdu nezavisnih intelektualaca i slobodnih mislilaca. Historija je tvorevina ljudi i međuljudskih odnosa. U čovjeku i međuljudskim odnosima postoje mnogi postojani elementi koji opstaju i čuju svoju postojanost i pored promjena u ekonomskim odnosima.

Red je sada da pokrenemo raspravu o osobenostima islamskog zakonodavnog sistema, istim onim osobenostima koje omogućavaju da se islam vitalno i precizno uskladi sa svim promjenama u načinu življenja, bez da se i najmanje naruši njegova vječnost ili dopusti izmjena temeljnih principa islama.

Dvije vrste promjena u zakonu

Mi smo nebesima, Zemlji i planinama ponudili emanet, pa su se ustegli i pobojali da ga ponesu, ali ga je ponio čovjek, a on je, zaista, nasilnik i neznanica. (Al-Ahzab, 72)

Među živim bićima koja posjeduju društveni život samo čovjek ima promjenljiv i evolutivan način života. Znači, Bog Svevišnji je ostala bića stvorio takvim da im je život postojan i jednolik; ona od dolaska na ovaj svijet posjeduju jedan poseban ustroj i taj ustroj i organizacija se protokom vremena ne mijenjaju.

Naprimjer, pčela, koja je jedno zanimljivo društveno stvorenje, ne pokazuje nikakve znakove da je od prije dvije hiljade godina, kada srećemo znanstvene spise o načinu njenog života, pa do danas promijenila način življenja. Njen ustroj života i njegova organizacija isti su od prije dvije hiljade godina do danas, a u životu čovjeka desilo se na hiljade promjena.

Prije svega, zašto je tako? Zašto su pčele takve, a mi ovakvi? Zato što one žive prema instinktu, a ne prema razumu. Znači, Bog je njima prirodio jednu tajanstvenu moć čija zbilja nauci nije sasvim jasna, znači da se s materijalnog aspekta ne da tumačiti, izuzev prema onom što Kur'an kaže: "Gospodar tvoj je pčelu nadahnuo: pravi sebi kuće u brdima i u dubinama i u onome što naprave ljudi." Vahj (termin ovdje upotrijebljen) znači poučavanje tajnim putem, putem drukčijim od uobičajenih.

Ova sposobnost koju nauka naziva instinkt, a Kur'an vahj, bila je uvijek uz ovo stvorenje, vodeći ga i upućujući. Međutim, čovjek nije takav, nije stvoren takvim. Čovjeku je data sposobnost koju nazivamo razum ili inicijativa. Čovjek posjeduje apsolutnost inicijative, dok je životinja nemaju. I to je temelj razlike među njima.

Inicijativa ovdje znači novi plan, kreiranje novog plana od strane stvorenja. Životinja zna ono čemu je poučena putem vahja. Nije sposobna da kreira nešto od sebe, dakle da stvori plan vlastitom idejom. Međutim, čovjek je to u mogućnosti, jer data mu je jedna izvanredna sposobnost. Dakako, kod čovjeka postoji i vahj, u smislu da nekim ljudima, Božijim poslanicima, onda kada su osjetila i razum nedostatni, u pomoć dolazi

vahj koji upućuje čovjeka. Ipak, moć inicijative mu nije oduzeta. On je posjeduje, i onoliko daleko koliko ona seže vahj se ne miješa. Pošto čovjek posjeduje jednu takvu moć i sposobnost, on u stvaranju treba početi od nule. Potom snagom vlastite inicijative napreduje korak po korak i mijenja svoju životnu situaciju. Iz jedne stope ide u drugu, iz jedne epohe u drugu. Rezultat je taj da ljudska civilizacija ima svoje epohe, dok ih kod životinja nema. Kada kažu da se zahtjevi vremena mijenjaju, imaju pravo. Razlog njihovog mijenjanja je baš to što je ono sukladno načinu na koji je čovjek stvoren. Zahtjevi vremena se za životinje ne mijenjaju, ali se mijenjaju za čovjeka. U životinji ne postoji želja za novim i drukčijim, ali u čovjeku postoji. Vrijeme je za životinju jednolično, ali za čovjeka nije. Životinja nije ničim obavezana, znači nema nikakve odgovornosti na svojim plećima. Ona je mašina koja samo radi ono čemu je namijenjena, ali je čovjek odgovoran za ono što čini.

Obaveza, dužnost, odgovornost su ono što Kur'an navodi pod imenom emanet. "Emanet smo ponudili Zemlji, nebesima i planinama" (naravno, oni su navedeni kao primjer, a misli se na sva stvorenja), ali niko nije bio spreman da ga prihvati, jer nisu imali predispozicije za nj. Samo je čovjek bio spreman da ponese teret emaneta, dužnosti i odgovornosti. On reče: "O Gospodaru, ja preuzimam odgovornost na sebe. Svojim nogama ću kročiti putem potpunosti i sreće, a shodno onoj izuzetnoj snazi koju mi dade, snazi inicijative, snazi razuma, snazi kreativnosti."

Iz ovoga se izvodi jedna druga stvar, odnosno zamjećuje se jedna razlika, a to je da životinje, baš kao što u svom društvenom životu nemaju razvoja i usavršenja, nemaju niti destrukcije ili padova. Kao što za njih nema uspinjanja, nema ni pada. Znači, vi ne možete među pčelama, naprimjer, naći jednu grupu koja je postepeno zapala u razvrat ili nazadak, grupu čija se priroda iskvarila, grupu čiji je ustroj života promijenjen nagore, one koji su stagnirali i naposljetku propali.

Međutim, kod čovjeka to postoji. Dakle, za čovjeka su iskvarenost i propast mogući. Kao što je moguće da čovjek slijedi put napretka, moguće je i da ode u propast i tamu. Pred njim su otvorena oba puta. Kao što je moguće da čovjek neko vrijeme posredstvom svojih umnih i znanstvenih sposobnosti napreduje, moguće je i da zbog samoljublja i predanosti

strastima skrene s puta napretka na stranputicu propasti. Mogućnost propasti i skretanja je za čovjeka dvojaka. Jedna vrsta samodestrukcije dolazi kroz nasilje, tlačenje, kršenje prava drugih i zakretanje od pravednosti, a druga je moguća zbog neznanja.

Šta znači neznanje? Znači činjenje greške. Kod životinja toga nema. Doduše, ponekad i rijetko i to se dešava, ali ne onako kako to biva kod ljudi gdje se zna izopačiti cijeli jedan narod. Naprimjer, kažu da je moguće da se desi neka greška kod pčela radilica. Radilicama je zadatak da pronađu fine i mirisne cvjetove, sakupe polen i proizvedu med. Ponekad one odu na cvjetove neprijatnog mirisa, ali je to rijetka stvar i brzo se ispravi. Postoje pčele koje su zadužene da na ulazu u košnicu omirišu pčele radilice kako bi vidjele da li su ispravno obavile svoju zadaću. Ako se ustanovi da su je obavile loše, odmah se saziva nešto poput beduinskih sudova, gdje se odlučuje da se oružjem kojim raspoložu uništi ona pčela koja je to učinila. To je ono zbog čega Kur'an, nakon govora o tome kako je stvorenjima ponuđen emanet, pa su se svi suzdržali da ga prihvate, ali je čovjek istupio, kaže: "A on je zaista nasilnik i neznalica." Čovjek je veoma nasilno stvorenje i velika je neznalica. Ove dvije karakteristike, dakle, sposobnost napretka i upotpunjenja sposobnosti, odnosno, mogućnost pada i propasti kroz nasilje i neznanje, međusobno su nerazdvojive.

U Kur'anu na početku sure Ad-Dahn, kaže se: "Zar je to davno bilo kad čovjek nije bio pomena vrijedan? Mi čovjeka od smjese sjemena stvaramo da bismo ga na kušnju stavili i činimo da on čuje i vidi. Mi mu na pravi put ukazujemo, a njegovo je da li će zahvalan ili nezahvalan biti."

Kaže se, dakle: Zar nije za čovjeka postojalo vrijeme kada nije bio ništa?! Nije bio nešto što bi bilo vrijedno spomena?! A mi smo stvorili čovjeka od sjemena, od materije, materije u kojoj postoje različite sposobnosti kao potencijali i preko tih sposobnosti mi iskušavamo čovjeka, ostavljajući ga slobodnim pri njegovom izboru.

Šta znači iskušavanje? Iskušavanje pomoću čega? Iskušavanje pomoću dužnosti i odgovornosti. Znači, stavljamo pred njega dužnost i odgovornost i ostavljamo ga slobodnim, rekavši: Ti znaš: ovo je put, a ovo jama. Ako ideš putem, stići ćeš do sreće, a ako kreneš prema jami, propao si. "I činimo da čuje i vidi"; činimo čovjeka obdarenim sluhom i vidom, dali smo mu sluh i vid. Znači, dali smo čovjeku oči da gleda i uši

da čuje. A potom se kaže: “Mi mu na put ukazujemo, a njegovo je da li će biti zahvalan ili nezahvalan.” Znači: pokazali smo mu put, a odatle pa dalje sve je na samom čovjeku. Ili je zahvalan ili nezahvalan. Čovjek je jedino biće čije je stvaranje ovako začudno, biće koje ima ovako složenu strukturu. Složenu iz razloga što nekada napreduje, a nekada nazaduje. Drugim riječima, čovjek gradi vlastito vrijeme, pa ga nekada gradi dobrim, a nekada lošim. To je različito od slučaja životinje, koja je tvorevina vremena i definirana je njime. Čovjek je, u izvjesnoj mjeri, stvoritelj svog vremena, a životinja je u potpunosti stvorenje vremena.

Odavde stižemo do toga da su promjene koje se javljaju u životu čovjeka dvovrsne: jedno su ispravne promjene, a drugo neispravne. One dostojanstvene i one ponižavajuće. Dalje, iz ovog zaključujemo još nešto. Ako nas upitaju da li se mora uskladiti s promjenama koje se javljaju u vremenu ili im se mora suprotstaviti, treba odgovoriti da se ne treba potpuno uskladiti s promjenama vremena niti im se treba potpuno suprotstaviti. Pošto vrijeme gradi čovjeka, a čovjek je, opet, biće koje može da vrijeme mijenja u ispravnom smjeru, kao što ga može mijenjati i u lošem, onda se treba uskladiti s promjenama koje idu ka dobrom smjeru, a sa onim koje su na lošem, ne samo da se ne treba uskladiti, već im se treba suprotstaviti.

Sada se javlja drugo pitanje. Koje su to promjene koje treba smatrati naprednim i valjanim, a koje promjene treba držati kvarnim i destruktivnim? Kako shvatiti da je neka promjena dobra i da se trebamo uskladiti s njom, ili da je loša i da joj se trebamo suprotstaviti? Šta je kriterij za to?

Razum je čovjeku dobar uputitelj. Razum je Gospodar dao čovjeku kako bi čovjek razlučivao put upotpunjenja od puteva propasti. Stanje ljudi ukazuje na to da čovjek nekada presudom razuma slijedi ispravan put, a da nekada presudom zablude, neznanja i strasti slijedi put propasti. Jedan općeniti kriterij jeste da sagledamo pojave koje se javljaju u vremenu i vidimo koji su to faktori koji ih uzrokuju, odnosno zbog čega nastaju. Dakle, koja je od različitih čovjekovih sposobnosti faktor uzročnik dotične pojave. Pogledajmo zbog čega je došlo do te pojave i kakve ona posljedice ima. Trebamo vidjeti da li je ono što se javlja u vremenu proizvod ljudskog razuma i znanja ili je u to umiješano nešto drugo. Ako prosuđujete o

svemu što vidite da se javilo u vremenu, vidjet ćete da su te pojave nekada u potpunosti proizvod znanja i razuma, a nekada je proizvod znanja, ali ne slobodnog, nego zarobljenog znanja. Naprimjer, u svijetu postoji znanost koja se naziva fizika. Neki učenjaci su uložili trud i ustanovili ovu znanost. Jedna od rasprava u okviru ove znanosti jeste i ona o problemu svjetlosti. Rasprava o svjetlosti traje hiljadama godina i čovjek se toliko vremena pita šta je to svjetlost i kakvi zakoni važe za nju? Kako se dešava refleksija i odbijanje svjetlosti? Čovjek vidi, ali kako se zbiva to njegovo gledanje?

Jedan od islamskih znanstvenika bio je Ibn Hisem. Radi se o izvanrednom matematičaru i fizičaru, koji je vršio naročito zanimljiva istraživanja u vezi svjetlosti, tako da su Evropljani prisvojili mnoge njegove stavove o tom pitanju. Mi danas imamo u svom naslijeđu Ibn Hisemovu knjigu "El-Menazir". Rodžer Bejkon je jedan od velikih evropskih znanstvenika i spada u evropske genije. Živio je u dvanaestom gregorijanskom stoljeću. Ovaj čovjek koristio se andaluškom islamskom školom i smatrao je da sve svoje znanje duguje Ibn Hisemu. Vil Durant u "Historiji civilizacije" a i Gustov Le Bon u "Historiji civilizacije islama i Zapada" prenose od samog Bejkona izričiti stav: "Moj glavni učitelj u ovoj znanosti je Ibn Hisem i ja sam se koristio njegovim knjigama". Naravno, kasnije su mnogi drugi unapređivali raspravu o svjetlosti. Upoznavanjem svjetlosti i njenih kvaliteta čovjek se naučio fotografiji, fotografiranju i filmskom snimanju. Ovo je stvar znanosti. Ali, da li je znanost ovim unapredovala? Svakako da jeste unapredovala. Koliko toga korisnog je čovjek samo shvatio na ovaj način!

Znanost radi svoj posao i iznalazi nova otkrića. Ipak, ponekada srećemo čovjeka odanog novcu i strastima koji znanost koristi kao sredstvo za pražnjenje džepova ljudima i, čak, kvarenje njihovog morala. Znanošću koju su jedni razvili, drugi prave kvarne i razvratne filmove. Dakle, oni porobljuju znanost. Pomoću znanosti prave kvarne filmove čiji je rezultat rušenje morala ljudi. Da li u tom slučaju možemo prihvatiti neki film i reći: to je pojava ovog stoljeća, proizvod znanosti. Odgovor je: ne. To nije samo proizvod znanosti, nego proizvod znanosti i još nečega. Proizvod strasti onih odanih strastima koji su znanost uzeli u svoju službu i napravili nešto takvo.

Navest ću drugi primjer: u svijetu danas napreduje i znanost koju zovemo hemija. Znanost koja prikazuje specifičnost jedinjenja materije i osposobljava čovjeka da jedinjenjima elemenata stvara zanimljive i korisne stvari kao što su lijekovi. Znanost napreduje u otkrivanju specifičnosti jedinjenja. Ona napreduje i razvija se do one mjere u kojoj jeste znanost. Trebamo li se prilagoditi takvom napretku znanosti? Da, trebamo. Međutim, ona stiže u fazu kada vidimo da se ta znanost našla u službi pokvarenjaka. Ljudi su se obrazovali, izvještali se u hemiji, upoznali se s posebnostima hemijskih jedinjenja, zatim su jednu znanost upotrijebili kao sredstvo pripravljanja heroina. Heroina za kojeg je hašiš bezazlen, jer je ovaj nekoliko puta snažniji od hašiša i u smislu opojnosti i u smislu toksičnosti. I najčednija žena bi, ako, ne dao Bog, postane ovisna o heroinu, bila spremna da se poda za malu količinu heroina onda kada je zahvati kriza. To je nevolja čovječanstva. Je li se ili nije znanost umiješala u prizvodnju heroina?! Jeste, umiješala se. Ali, znanost nije načinila heroin. Njega je načinila ljudska strast, ljudska predanost strastima.

Znanost je svjetiljka u ruci čovjeka. Kamo god i na bilo koji put da ponesete svjetiljku, ona će osvjetljavati ono mjesto kamo ste je donijeli. Imamo farmaceuta koji razmišlja ovako: "Sada kada se visoko izobrazilih u farmaciji, umjesto da otvorim apoteku u kojoj ću dnevno zarađivati pedeset ili stotinu tumana, odoh proizvoditi heroin koji će mi, umjesto tri, četiri hiljade tumana mjesečno, omogućiti zaradu od dvadeset, trideset hiljada tumana." Da li mi sada treba da smatramo heroin proizvodom napretka vremena, da kažemo kako je heroin proizvod ovog stoljeća i zahtjev vremena, te da u to ime treba da ga svi uživamo?!

Ovdje su, dakle, iznešena ona dva potencijala o kojima se govori u Kur'anu: "Ponudili smo emanet" i "a on je zaista nasilnik i neznalica." Ujedinili su se čovjekova sposobnost inicijative i ljudska nasilnost i neznanje. Znači, čovjekova sposobnost nasilništva preuzela je pod svoje njegovu sposobnost inicijative. Rezultat toga što se sposobnost inicijative našla u službi strasti su, naprimjer, filmovi u kojima se žena zloupotrebljava i svodi na objekat ili proizvodnja narkotika poput heroina.

Navešću i još jedan primjer: najčešći epiteti koji pripadaju ovom dobu jeste atomsko doba. Međutim, kada je čovjek krenuo da se makar minimalno okoristi snagom atoma, svjetski hegemonisti natjerali su

znanstvenike da koristeći ovu silu načine bombu, e da bi ta bomba služila za to da se njome prijete svakom ko poželi da slobodno diše. Može li se kazati da, pošto je ta bomba rezultat otkrića atoma i proizvod ovog stoljeća, ona neizbježno jeste nešto što je dobro za ljude i predstavlja zahtjev vremena?! Ako se treba uskladiti sa svim zahtjevima vremena, zašto onda cijeli svijet jadi zbog utrke u naoružanju koja danas postoji i zašto svi dobrohotnici među ljudima govore da razvoj ovakvih oružja treba zaustaviti?! Zašto govore: Dođite da se suprotstavimo tome?

To jeste razvoj znanosti, ali ne slobodne znanosti. I ovdje se ljudska sposobnost inicijative našla u službi hegemonista. Znači, inicijativa je postala zarobljenik hegemonizma. Kažu da je u Americi jednom bila priređena neka svečanost za Ajnštajna te su tom prilikom o njemu i njegovim vrlinama govorili prisutni znanstvenici. Kada je na njega samog došao red da se obrati, rekao je: “Ne slavite onoga ko je poslužio kao sredstvo da se načini bomba.”

Naravno, čovjek koji ju je otkrio nije namjeravao niti imao za cilj da načini atomsku bombu. Otkrio je ovu energiju s namjerom da je upotrijebi na putu dobra po čovječanstvo. Ali, prije nego je stigao išta učiniti, razni ruzvelti, staljini, hruščovi, ajzenhaueri, čerčili i slični slavljujuci su se namah okoristili ovom snagom za vlastite interese i priskrbljivanje moći.

Onaj ko je otkrio magnetofonsko snimanje imao je, vjerovatno, za cilj da zabilježava predavanja i konferencije koje se održavaju te da se ljudi time okoriste. Međutim, na ovaj način nisu još bila zabilježena ni dva predavanja, kada je proradila ljudska strast. I, šta se zbilo? Snaga ljudske strasti nastoji se okoristiti znanosti i podvrći je sebi.

Iz ovoga, dakle, razumijevamo da, kao što postoji napredak, kod čovjeka postoji i nazadak. Još od starih vremena učitelji etike u svijetu nas uče da to što neko ima znanje nije dovoljan razlog da zakorači putem dobra po čovječanstvo. Moguće je da čovjek posjeduje znanje, ali da to znanje bude u službi njegove strasti.

Zapovjednik vjernih, mir neka je na nj, kaže: “Pogledaj! Ovdje je obilje znanja. (Pri tome Zapovjednik vjernih pokaziva grudi svoje). Želim pronaći nekoga da ga ponese. Da li da tražim nekoga ko brzo razumijeva, ali na kojeg se ne može osloniti, koji koristi vjeru kao sredstvo za svijet ovaj i pomoću blagodati Božijih želi pribaviti vlast nad robovima Njegovim

i putem dokaza Njegovih zavladati prijateljima Njegovim?! Ili onoga koji je poslušan nositeljima istine, ali nema sposobnost razumijevanja u grudima svojim, pa nakon prvog ulaza sumnje prima slutnje zle u srce svoje?! Ni jednog ni drugoga, znaj dobro. (Nehdžul-belaga, izreka 147.)

Senai kaže:

*Kad znanje stečeš oholosti boj se kao mrkle noći
Jer će lopov sa, fenjerom robu lakše odnijet' moći*

I to je, doista, ispravno kazano. Pošto je čovjek postao učen, to ne znači da možemo reći kako je dobro što god da čini. Možemo vidjeti da li je znanje tog čovjeka slobodno ili zarobljeno?! Da li se to znanje koristi na putu koji nam vjera odobrava ili s nekim drugim ciljem?! Što bi Zapovjednik vjernih rekao: "Kao sredstvo za svijet ovaj."

Sigurno neće daleko stići društvo u kome se znanstvenici trude da unaprijede društvo, a onda zli ljudi vrebaju priliku da zloupotrijebe njihovo djelo?! To je analogija koju možemo upotrijebiti i vezano za promjene koje se zbivaju u vremenu, dakle da uočimo koje su to dobre, a koje su loše promjene. Ne treba se uskladiti s promjenama koje, tačno je, izaziva i znanost, ako se ta znanost nađe docnije u službi strasti. Uskladiti se s njima znači propasti.

Ako vam kažu: "Ovo vrijeme je doba znanosti", reći ćemo: Da, jeste doba znanosti, ali da li su svi izvori ljudskog bivstvovanja, izuzev nauke presušili? Radi li se samo o vremenu znanosti? Da li je čovjek danas samo učen i u njemu ne postoji nikakva druga snaga? Zar?! Obratite pažnju na sljedeće: ni u jednom dobu znanost nije bila veći zarobljenik nego u našem. Ovu epohu ne treba zvati epohom znanosti, nego epohom porobljenosti znanosti, epohom njene zarobljenosti. Epohom, znači, u kojoj znanost ne ostavljaju slobodnom. U svim ostalim epohama znanost je bila slobodnija. Nikada nauka nije bila nesrećna, zarobljena i ojađena kao danas.

Ako zaista obratite pozornost, primijetit ćete da, čim se pojavi znanstvenik, naprimjer, izumitelj ili vrstan psiholog, odmah će ga političke sile prigrabiti sebi. Reći će: "Dođi i stavi svoje snage u našu službu." A on nema izbora. Najbolji primjer za to su atomski fizičari. Niko na svijetu nije jadniji od njih. Gdje god u svijetu da se pojavi prvoklasni atomski

fizičar, doći će i politički moćnici da ga zarobe, e da bi svoje znanje stavio njima na raspolaganje i da se, naposljetku, njime ne bi okoristili njihovi neprijatelji. Oni stvaraju program i kažu mu: “Moraš djelovati prema ovom programu i nemaš prava živjeti osim ovako.”

Bilo gdje da su, prvorazredni znanstvenici poznaju tajne prirodnih znanosti koje drugi ljudi ne poznaju. Moguće je da u SSSR-u ima nekoliko ovakvih znanstvenika, a koliko ih je, ne može se znati, jer je njihov broj dio tajne. Moguće je da ih isto toliko ima i u Americi. Za svakog od njih zaduženo je desetine ljudi koji paze da oni tajne ne odaju drugima ili da neko ne ukrade te tajne. Na svijetu nema niko jadniji od tih znanstvenika, jer oni nemaju ovu slobodu koju imate vi i ja. Nemaju pravo kontaktirati ni s rođenim bratom. Zašto? Jer je moguće da znanstvenik poželi neke tajne povjeriti bratu, a brat ih kasnije može staviti na raspolaganje nekoj tuđoj vladi. Time bi ta vlada nadvladala ovu drugu.

Pa kakva je onda ovo epoha znanosti?! Jeste epoha znanosti, ali ne epoha slobode znanosti, već epoha njene zarobljenosti. Epoha u kojoj neka druga moć, a ne znanost, vlada ljudima, uzimajući znanstvenike kao sredstvo za ostvarenje svojih ciljeva.

Dakle, ako kažem da se ne treba slijepo usklađivati sa zahtjevima vremena, to nije suprotstavljanje znanosti. To dolazi otuda što znamo da ono još uvijek nije epoha slobodne znanosti, slobodnog uma, epoha u kojoj će znanost i razum vladati nad strastima i ljudskim zlim željama. Znači, nije to još epoha u kojoj je Ajnštajn vladar i zapovjednik, a Ruzvelt pokoran njemu u službi. Upravo je obratno. Platon ima svoju poznatu ideju o “idealnom gradu”. On drži da će svijet jednoga dana doseći potpunu sreću, pa će tada mudraci biti vladari, a vladari mudraci. Svijet neće vidjeti sreće sve dok su mudraci jedna klasa, a vladari druga. Mi muslimani smatramo da slijedi epoha sreće čovječanstva, epoha potpune pravde. Dakle, to je doba pojave hazreti Mehdija, Bog ubrzao njegov dolazak. To je doba čija je prva karakteristika vladavina razuma. Znači, doba u kome znanost neće biti zarobljenik.

Zapovjednik vjernih, mir neka je na nj, ukazuje na to doba i kaže: “Ljudi tog doba napajani će biti pićem mudrosti i jutrom i večerom.” U “Kafiju”, stoji predaja da će u doba pojave hazreti Mehdija Bog položiti svoju ruku na glave ljudi i uvećati njihov razum.

Ja možda nisam mogao izložiti ovu stvar onako kako mi je srce htjelo, ali znajte da se mora biti pažljiv kad se govori da je naše vrijeme, vrijeme znanosti, da je naše vrijeme, vrijeme razuma, vrijeme misli. Jer, u ovom vremenu um nema slobode, znanost i misao nemaju slobode; svijet je još strastven i svijet je još vlastoljubiv.

Dakle, iz svega ovog zaključujemo da još uvijek ne treba apriorij odobravati sve nove procese koji se u svijetu odvijaju. Termin zahtjevi vremena nas ne smije prevariti. Ima još mnogo čekati da svijetu dođe doba kada će sve promjene biti po pravilu i valjane.

“Eslam we moqtezijjat-e zaman” - Šahid Morteza Motehhari, Entesarat-e Sadra, zima (1374. solarne hidžretske godine) 1995. godine.

S persijskog preveo Muamer Kodrić